

Орлов А.В. ВИПАДКОВІСТЬ В ДІАЛОЗІ КУЛЬТУР “СХІД-ЗАХІД”

Зі зростанням динаміки соціального життя продовжує зростати роль випадковості в сучасному світі. Ідея випадковості буквально пронизує всі сфери людської життєдіяльності, чи то йде мова про пошуки найбільш ефективних засобів пізнання, чи то про шляхи орієнтації людини в сучасному світі, який характеризується процесами глобальних трансформацій, наймовірно складних за своєю суттю.

Посилюється роль (окремої) випадкової особистості щодо мас (тероризм). Наростання значеннєвої ентropії у віртуальній реальності й аксіологічного вакууму реальних подій. Прискорення соціального часу й одночасний його цейтнот. Ці соціальні тенденції, принаймні, однією зі своїх граней можуть означати неминня пристосовуватися до кризових соціальних явищ або боротися з ними, а також конструктивно вирішувати внутрішньо-, міжособистісні конфлікти.

Сучасна наука трактує випадковість по-різному. У більшості визначень випадковість не відокремлюється від поняття “необхідність”. Так, у Новітньому філософському словнику подається, наприклад, таке визначення: необхідність і випадковість – це “категоріальна опозиція традиційної філософії, в содержанні котрої процедури протекання нелінійних вероятностних процесов фіксировались с позиції довероятностной парадигми детерминизма” [1, с. 675]. У Стислому філософському словнику наводиться дещо інше визначення цих понять: “філософские категории, которые носят “соотносительный” характер; в них выражены диаметрально противоположные представления о характере детерминации всего существующего: либо то или иное явление, событие, изменение в явлении предсказуемо, вытекает из самой сущности исследуемого процесса, определяется внутренними взаимосвязями (необходимость), либо определенное явление может произойти, а может и не произойти; само его появление, его особенности нельзя предсказать (случайность)” [2, с. 241-242].

Не дивлячись на таке узагальнююче скрадення визначення випадковості як самостійного поняття, у сучасній філософській та суспільствознавчій літературі можна зустріти роботи, які присвячено осмисленню саме поняття “випадковість”. Прикладом тому є робота В.А.Шукова та Г.Н.Хон “Оправдание случайности” [3], в якій поняття “випадковість” розглядається як чинник світоглядного відношення людини до світу, тобто не як щось абстрактне – бездушна філософська категорія, а як “живий” феномен, що є невід’ємним від людського буття.

В даній же роботі ми спробуємо ще більше наблизити поняття “випадковості” до світу людини, до індивіда як суб’єкта практичної творчої дії і розглянемо його як “зручний час”, що надає дії ефективності, а людині – відкриває шлях до досягнення мети.

Справа в тому, що випадок – це і є збіг дії і часу, коли мить стає раптом миттю удачі, коли час “працює на людину”, йде людині “назустріч”, перетворює випадковість у щасливий випадок. Сприятливий час, що є доречним, щасливим, але швидко минає, коли можна зрозуміти, де закінчується “ще рано” і починається “вже пізно”, – цю мить і важливо “вловити”, щоб домогтися успіху.

Таким чином, визначення випадковості слід шукати в концепції “часу”. Античні теоретики, опинившись цілком під владою фундаментального протиставлення “теорія-практика”, не знайшли іншого виходу, як поділити це поняття надвоє. Від цього народилися антагоністи: Хронос і Кайрос. Вони несумісні один з одним, але обидва вони – сини Еона, Вічного Часу. З одного боку, є час, що будує знання, час, який чітко прораховано, такий, що його можна розділити, проаналізувати, і яким, отже, можна керувати. З іншого боку, є час відкритої дії, спонтанної активності, що формує випадок, час ризикований, хаотичний, і отже, некерований. Вже в Аристотеля цей час випадку протиставляється іншому, мірному часу; його характер описується як такий, що важко піддається керуванню і постійно підданий різного роду коливанням [4, с. 44-47]. “Мета” співвідноситься зі “зручним випадком”.

Аристотель, наприклад, надає особливої уваги доказу мети в природі. Для нього “усе що відбувалося чи відбувається заради чого-небудь, чи ні (у першому випадку або на вибір, або не на вибір, але там і тут заради чого-небудь)” [5, с. 92]. Свій доказ він здійснює за аналогією, тобто переносячи на увесь світ в цілому спостереження над фактами з життя тварин і людей: процеси народження організмів з насіння, доцільну структуру організмів, доцільні дії людей. Якщо мета існує в окремих елементах світу, міркує Аристотель, то вона повинна бути й у світі в цілому, і якщо є мета у тварин і людини, то вона повинна бути й у предметів. “Отже, – робить висновок Аристотель, – що природа є причина і притім у змісті “заради чого”, це ясно” [5, с. 100]. Заради ж мети, говорить він, існує і все інше.

Співвідносячи в такий спосіб випадковість і мету, за Аристотелем, можна зробити висновок про те, що природа випадкового корениться у факті існування мети. Оскільки є мета і рух до мети, остільки, міркує він, можливі і помилки в досягненні мети. Тут знов-таки його доказ будується за аналогією: якщо є свобода вибору чи свобода волі людини, то можливі і події випадкові, ненавмисні.

Яскравим прикладом подальшого розгортання вчення про випадок можна вважати праці Макіавеллі. Випадок у нього можна співвідносити з фортуною.

Фортуна – примхлива, для неї закони не писані, з нею краще не зв’язувати ніяких надій. За Макіавеллі, фортуна привносить випадковість у закономірність і визначає конкретні форми життя людей. Людина, якщо вона має відвагу, активно бере участь у втіленні закономірностей, обумовлених природою і небом, вона використовує фортуна, якщо та надає щасливого випадку, і бореться з нею, якщо та до неї не прихильна [6, с. 384-386].

Людина в змозі розірвати коло зовнішніх обставин, для цього лише потрібно сміливо йти на зустріч по-

току життя, активно, творчо й наполегливо йти на зустріч власній меті. Виявляти власну свободу, але не безглуздо, “заплющивши очі”, не звертаючи уваги на зовнішні обставини, а враховуючи їх, враховуючи час – зручний час, випадок, котрий може додати будь-якій дії ефективності, а будь-якій меті – її досягнення.

“Завдяки свободі здійснюється відродження й поновлення власне людського існування, тому свобода – буттєва умова всезагального, вселюдського, онтологічна умова буття людини, форма її самовизначення, самостановлення, досягнення своєї щасливої долі” [7, с. 142]

На протигагу західній філософській думці на Сході час розуміють як процес, а не предмет знання і не об’єкт дії. Це час, що не знає розподілу на теорію і практику; отже, це не Хронос і не Кайрос (не регулярний час, але і не ризикований). Він ніколи не повторюється і на нього ніколи не можна покластися; на нашу думку, його найкраще назвати стратегічним часом.

У випадку, коли жоден фактор не є основним, тобто ситуація несприятлива і не залишає ніяких шансів на перемогу, мудрий чекає, вичікує, і головне для нього – самозбереження та самовдосконалення. Іншими словами, він чекає, доки ситуація, у якій він опинився, знову не одержить позитивного заряду. Адже йому відомо, що поява нового закладена в самому процесі – і в майбутньому саме в ньому виникає новий когерентний зв’язок. Цей зв’язок, у свою чергу (оскільки процес залежить тільки від нього), є не що інше, як чергування: негативні фактори змінюються позитивними, ніби компенсуючи зло благом. Нешаслива смуга пройде; почнеться нова, поки непомітна, але мудрець знає, що вона принесе йому удачу. І він спокійно чекає, щоб потім поплисти за її течією.

На відміну від грецького “tixē” (удача, випадковість) – те, у що вірили елліни, і те, що римляни називали “фортуроно” – китайці вважали, якщо і підкрутиться випадок, то потрібно ще подумати, чи можна його використовувати, чи не принесе це велике лихо, якщо скористаєшся тим, що тобі не призначене. “Якщо на ролі написана бідність, – міркує Ванчун, – але напругою сил досягнеш багатства, то, досягнувши його, помреш. Коли силоміць таланта досягають багатства і знатності, доля не в силах їх прийняти. Це подібно місткості посудини. Якщо посудина розрахована на одну міру, то міра наповняє його до країв: будеш наповнювати далі – усе проллється!” [8, с. 101]

Власне від людини залежить її доля: якщо вона порушує призначення, йде проти своєї природи, то йде проти волі Неба, робить найвеличніший гріх, – вбиває в собі атмана, своє справжнє Я, своє призначення. Якщо ж щось відпадає від Цілого, то відторгається ним як чужорідне, те, що не сприяє загальному задуму – сходженню до Добра й Гармонії.

Вміння брати до уваги рухливість обставин, зміни призвело до ситуаційної етики: розумна людина узгоджує свої слова і вчинки з обставинами. Про цей закон рухливої рівноваги дозволяють судити міркування одного з творців театру Але–Сеамі: “... успех каждого деяния зависит от умения уравнивать темные и светлые состояния души” [9, с. 238]. Повинен відбуватися збіг.

Тобто у часі реалізується система “очікування–збіг–дія–досягнення мети”, і саме за цією системою повинна діяти справді мудра людина. Час не є миттю, його не потрібно ловити, час – це “мовчазне” перевтілення та самовдосконалення.

Виходячи зі всього вищезазначеного можна зробити наступні висновки. Захід був змушений придумати свою міфологію випадковості і персоніфікувати її. Випадковість втілюється в образі богині, що перебуває у вічному русі, “з однієї ногою на колесі” – начебто попередження про те, що випадок можна “схопити” лише на люту – не міркуючи, не вибираючи, а ніби викрадаючи його. Несподіванка випадку викликає приплив енергії, а ризик веде навіть до подвигу.

Східна думка не цікавиться славою і не піддається романтиці героїзму. Визначений як збіг, випадковість піднімає людину вище самої себе, змушує її йти на те, що є поза її силами.

Випадковість змушує час йти поза нею, робить нечутним його хід: тут з’являється надія, тому що відкривається інший світ. Створюючи шанс прориву, випадковість стає шансом вийти на обрій особистісної свободи, а тому вона надає руху всім можливостям.

Китайська філософія прагнула осмислити користь, яку можна витягти з розвитку подій, що припускають тривалий часовий відрізок, а не те, що виникає внаслідок виняткового вибуху пристрастей і сил, викликаних ними до життя.

Логіка душевного підйому чи логіка ефективності: тут шляхи розходяться. Якщо піти шляхом європейського трактування випадковості (з урахуванням базового поділу “мета – дія – випадковість”), можна опинитися на шляху, що призведе до героїзму, але не до мудрості. Безглузда мета не відкриє обрії щастя, не надихне на нові творчі задуми, не виправдає їх подальше втілення. Може, краще спробувати, залишаючись на позиціях східної філософії, спостерігати, як випадковість (збіг обставин) непомітно розгортається сама по собі, іманентно.

Наприкінці можна привести слова відомої на сьогодні причі Пауло Коельо “Алхимик”. “На этой планете существует одна великая истина: независимо от того, кем ты являешься и что делаешь, когда ты по-настоящему чего-то желаешь, ты достигнешь этого, ведь такое желание зародилось в душе Вселенной... и вся Вселенная будет способствовать тому, чтобы желание твое сбылось” [10, с. 43-44].

Джерела та література

1. Можейко М.А. Необходимость и случайность. / Новейший философский словарь: 2-е изд., переработ. и дополн. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный дом, 2001. – 1280с.
2. Необходимость и случайность. / Краткий философский словарь/ Кириленко Г.Г., Швецов Е.В. – М.: Филологическое общество «Слово»: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 480с.
3. Шуков В.А., Хон Г.Н. Оправдание случайности. - М., Наука, 1990. – 155с.
4. Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура / общ. ред. и вступ. статья проф. М.А.Дыника. – М.: Госполитиздат, 1955. – 239с.

5. Аристотель. Сочинения: В 4 т. – М.: Мысль, 1981. – Т.3. – 613с.
6. Макиавелли Н. Избранные сочинения/ пер.Г.Муравьевой/ Антология мировой философии: Возрождение. – Мн.: Харвест; М.: ООО «Издательство АСТ», 2001, – 928с.
7. Воронкова В.Г. Метафізичні виміри людського буття (проблеми людини на зламі тисячоліть). – Запоріжжя: 2000. – 176с.
8. Григорьева Т.П. Идея судьбы на Востоке// Понятие судьбы в контексте разных культур/Науч.совет по истории мировой культуры. – М.: Наука. I полугодие, 1994. – С.98-109.
9. Полное собрание сочинений японской классической литературы: В 57 т.– Токио, 1973. – Т. 51. – 342с.
10. Коэльо П. Алхимик/Пер. с порт. – К.: «София», 2003. – 224с.

Петінова О.Б. СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ В МЕНТАЛІТЕТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У соціальній філософії потреба в подальшому, більш глибокому і детальному аналізі своєрідності української ментальності викликана тим, що на протязі всієї попередньої історії України через її нелегку історичну долю дослідження національної духовності були або епізодичними, уривчастими, або підлаштовувалися під ідеологеми тоталітарної системи. Внаслідок цього результати зазначених розвідок були надто фрагментарними й досить часто поверхневими. А в умовах сьогодення проблема характерології українського народу знаходиться в центрі дослідницьких пошуків різних галузей науки, у площині діалогу між ними, на перехресті свідомого і безсвідомого, універсального й маргінального, особистісного й колективного. Це виступає передумовою здійснення та реалізації багатогранних завдань, що стоять перед Україною на етапі її розбудови та розвитку у всіх сферах.

Менталітет українського народу характеризує глибинні феномени психіки українців (як особистісної, так і національної), які визначають характер і спосіб сприйняття світу, його осмислення, практичне відношення до природи, соціуму і самих себе. Це свого роду вихідна психологічна "матриця", яка спрямовує і озмістовлює відношення українців до оточуючого. Менталітет не вичерпується сферою свідомості, а включає в себе і несвідомі та нерациональні прошарки людської (індивідуальної і колективної) психіки, які через ті чи інші причини не потрапляють в сферу рефлексії і не повністю підлягають раціональному осмисленню та артикуляції. Менталітет виводиться із історії народу, організації побуту, політичних, соціальних, економічних і культурних особливостей українців.

До питань менталітету звертаються на сучасному етапі дослідники різних галузей наук, зокрема, й у соціальній філософії такі вчені як А.К.Бичко, Е.А.Гансова, О.М.Чебан, Т.М.Поплавська, О.В.Лісенко [1, 2, 3, 4] та ряд інших, які торкаються різних аспектів зазначеної проблематики. Наша мета – провести деяке узагальнення з цієї теми і розглянути специфічні особливості менталітету українського народу, а зокрема – соціально-побутові ціннісні орієнтації в менталітеті українського народу, адже соціально-побутове – це один з найголовніших чинників становлення системи ціннісних орієнтацій особистості, соціально-побутові ціннісні орієнтації проходять стрижнем через всі частини ієрархії цінностей особистості, зосереджуючись, в основному, в ядрі. Національні особливості вносять свою специфіку у соціально-побутове, яке не локалізовано лише у сфері побуту, а органічно переплітається і взаємопроникає у інші сфери буття людини, відтворюючись у ціннісних орієнтаціях та ментальності кожної особистості [5, 6].

Ведучи мову про менталітет українського народу та про місце соціально-побутових ціннісних орієнтацій в ньому, ми оперуємо такими поняттями як "етнічна група", "нація". Тому доцільним та необхідним буде зупинитись на тлумаченні цих понять, адже і досі немає чіткого однозначного підходу до їх експлікації та існує плюралізм думок та парадигм стосовно цього питання. Так, під етнічною групою ми розуміємо спільність людей, споріднених або хоча б близьких за історичним походженням, етногенезом, мовою спілкування, нинішньою або минулою територією проживання, рисами матеріальної та духовної культури, звичаями та іншими ознаками. У визначенні спільності як "групи" розмір, обсяг етномаси людей ролі не відіграє (як правило, це великі маси людей). Тут важливі лише риси і ознаки однотипової характеристики цих людей: у тому-то вони споріднені або близькі, але з певного часу і через певні обставини живуть нарізно. Статус етнічної групи визначається наступними параметрами: частини, компоненти цього умовно взятого "етнічного цілого" живуть на великих географічних просторах, зберігаючи у відносній цілісності основні типологічні риси своєї генезисної організації; не мають єдиного державного утворення, що суверенізує їх політичну волю і забезпечує їх правове самовизначення; покинувши "родову етноплаценту" за межами створили (або створюють) нові етнокультурні ареали (наприклад, українці - проживають в Росії, Канаді, США, Гренландії та інших країнах; араби - у багатьох країнах Азії та Африки, індійці - в усіх країнах Північної і Латинської Америки тощо) [7].

Сучасна ж концепція нації базується на найважливішій ознаці - національній державі та певній території. Приєднуємось до точки зору Е.Сміта, який вважає, що нація - це сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадянську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів [8]. При розгляді соціально-побутових ціннісних орієнтацій в менталітеті українського народу, ми маємо на увазі українську націю, поняття "нація" та "народ" в даному випадку використовуються як синонімічні.

Одвічне тяжіння людства до самореалізації й самоорганізації виявляється у різних формах буття етнонаціональних спільнот. Останні стають середовищем особистісного становлення, подолання відчуження, духовного, діяльнісного самоствердження. Водночас стан розвитку етносу і нації - це результат творчості особистості, її етнічної енергії, культури, громадянської активності, національної свідомості, що і визначає парадигми сучасного буття людства та, зокрема, українців. Кожна особистість, свідомо чи несвідомо, виступає суб'єктом і об'єктом етнонаціональних відносин, ідентифікуючи себе з